

Kok M., H. Massinen, I. Moshnikov, E. Penttilä, S. Tavi & L. Tuomainen (toim.) 2019. *Pidetään kielet elävinä – Keeping languages alive – Piemmö kielet elävinny. AFinLAN vuosikirja 2019. Suomen soveltavan kielitieteen yhdistyksen julkaisuja n:o 77. Jyväskylä. s. 136–153.*

Päivi Kuusi
Helsingin yliopisto

Miten kääntäjänkoulutus voi tukea kielenelvytystä?

In this paper, translator training is discussed as a form of language revitalisation. Translation has the potential to stimulate the development of an underused language, but this potential is often accompanied by a risk of unwanted source-language influence. In translator training, minority language translators learn to control this influence and critically assess their own translation solutions. If translator training succeeds in empowering speakers of an endangered language to translate, and to translate with an awareness of how their translations might influence the development of the minority language, it can justly be considered language policy *par excellence*.

Keywords: minority languages, language revitalisation, translation, translator training
Asiasanat: vähemmistökielet, kielenelvytys, kääntäminen, kääntäjänkoulutus

1 Johdanto: kääntäminen ja kääntäjänkoulutus kielenelvytyksenä

Kääntämisen tavoitteena nähdään yleensä viestintä eri kieli- ja kulttuuriryhmien välillä. Kääntäjänkoulutuksen tavoitteena taas on antaa opiskelijoille ammattimaiset toimintavalmiudet työuraan käännösosalalla. Mitä annettavaa kääntäjänkoulutuksella siis voisi olla uhanalaiselle kielelle? Eiväthän sen puhujat tarvitse kumpaakaan: eivät kääntämistä viestinnän välineeksi, sillä he osaavat yleensä myös yhteiskunnan enemmistökieltä, eivätkä ammatillisia taitoja käännösmarkkinoille, joilla ei ole kysyntää uhanalaisen kielen käännöksille. Tai toisesta näkökulmasta: miksi kukaan haluaisi kääntää tekstejä ihmisille, jotka voivat lukea ne aivan yhtä hyvin alkukielellä? Tai miksi kukaan haluaisi opiskella kääntämistä kielelle, jonka käännöksillä ei voi ansaita elantoaan?

Itä-Suomen yliopistossa on vuosina 2015–2019 järjestetty kääntäjänkoulutusta uhanalaisen karjalan kielen puhujille. Koulutuksen on järjestänyt Koneen Säätiön rahoittama hanke *Kiännä! Kääntäminen, elvytys ja uhanalainen karjalan kieli*¹, jonka tavoitteena on tukea karjalan kielen elvytystyötä muun muassa kääntäjänkoulutusta järjestämällä. Hankkeen lähtökohtana on ollut ajatus, että kääntäminen tukee kielenelvytystä, sillä kääntämällä voidaan tuottaa erilaisia vähemmistökielisiä tekstejä nopeammin kuin alkuperäistekstejä kirjoittamalla eli lisätä vähemmistökielisten kielituotteiden määrää. Kääntäminen on muillakin tavoin tarpeen vähemmistökielen elpymiselle: kääntämällä ylläpidämme ja kehitämme vähemmistökieltä, laajennamme kielen käyttöaloja ja lisäämme sen näkyvyyttä yhteiskunnassa (Tourey 1985: 7; Tymoczko 2006: 16; García González 2005: 110–111).

Kääntämisen roolia vähemmistökielten elvyttämisessä on tutkittu suhteellisen vähän. Käännöstieteessä vähemmistökielten kääntäminen on kasvava tutkimusalue, mutta edelleen tieteenalansa marginaalissa. Kielenelvytystä käsittelevässä tutkimuskirjallisuudessa ei sen sijaan tunnusteta kääntämisen merkitystä kielen elinvoimaisuudelle – siitä huolimatta, että kääntämistä tarvitaan monissa kielenelvytykseen tähtäävissä toimissa kuten vähemmistökielisten oppimateriaalien tuottamisessa (Kuusi ym. 2017: 138–139, 148–149). Erityisen vähän huomiota osakseen on saanut kääntäjänkoulutus kielenelvytyksen keinona: vähemmistökielten elvytystä käsittelevässä tutkimuksessa sitä ei juuri käsitellä, ja käännöstieteessäkin hyvin niukasti (ks. Kuusi ym. 2017: 149–150).

Käännöstieteessä vähemmistökielet olivat pitkään valtakielten varjossa. Gideon Tourey toi ensimmäisenä vuoden 1985 artikkelissaan esille, että vähemmistökielet poikkeavat valtakielistä käännösten kohdekielinä. Laajemman käännöstieteellisen

1 Ks. tarkemmin hankkeen sivuilta: <http://kianna-hanke.blogspot.com/p/esittely.html> (luettu 19.5.2019).

huomion kohteeksi vähemmistökielet nousivat kuitenkin vasta 1990-luvun puolivälissä. Tuolloin Michael Cronin osoitti iirin kielen käännohistoriaa tarkastelemalla, miten epäsymmetrinen valta-asetelma kielten välillä vaikuttaa käänno-suhteisiin (Cronin 1995, 1996, 1998). Kääntämisen ja vallankäytön yhteydet olivat jo tuolloin nousseet käänno-tieteessä voimakkaasti esille, erityisesti jälkikolonialistisessa tutkimuksessa, jossa kääntämistä oli tarkasteltu muun muassa siirtomaavaltujen vallankäytön välineenä (ks. esim. Bassnett & Trivedi 1999). Cronin kuitenkin korosti, etteivät epäsymmetriset valtasuhteet vaikuta kääntämiseen ainoastaan kolonialistisessa kontekstissa, isäntämaan ja alusmaan välillä, vaan samanlaista kielten eriarvoisuutta ja samanlaisia alisteisia käänno-suhteita on myös Euroopan sisällä (Cronin 1996: 3–5, 2003: 139–140). Tämä kääntämisen ”pimeä puoli” onkin kulkenut mukana yhtenä juonteena vähemmistökielten kääntämisen tutkimuksessa. Sen vastapainona on kuitenkin ollut kääntämisen elvyttävä voima, joka on monesti valjastettu tukemaan vähemmistökielen kehittämistä, kuten vahvistamaan vähemmistökielistä kirjallisuutta ja laajentamaan kielen käyttöä eri elämänaalueille. (Branchadell 2005: 7–8.) Tutkijat ovat halunneet nostaa esiin, miten kääntäminen vaikuttaa vähemmistökieleen – sekä hyvässä että pahassa. Samalla he ovat ottaneet kantaa sellaisten käänno-strategioiden puolesta, jotka huomioivat vähemmistökielen tarpeet ja kehityksen (ks. esim. Cronin 1995, 1998; Krause 2007).

Vähemmistökielen kääntäjien koulutus sen sijaan on aihe, jota käänno-tieteessä ei ole juurikaan tutkittu. Poikkeuksena mainittakoon Roberta Raine (2011), joka tarkastelee tiibetin kääntämisen koulutusohjelmia ja toteaa, että kääntäjänkoulutuksella on oma roolinsa kielen säilymisessä elävänä. Tiibetin puhujia on yli kuusi miljoonaa, eikä sitä siksi heti mielletä vähemmistökieleksi. Omalla alueellaan se on kuitenkin alisteisessa asemassa ja rappeutuu nopeasti, kun puhujat, erityisesti nuoret, siirtyvät käyttämään valtion virallista kieltä, kiinaa (Raine 2010: 41–42). Tilanne on siis samankaltainen kuin Suomessa ja Venäjällä puhuttavalla karjalan kielellä, vaikka puhujamäärissä onkin merkittävä ero. Sekä tiibetin että karjalan kieltä uhkaa puhujien siirtyminen yksinomaan yhteiskunnan valtakielen käyttäjiksi. Alisteinen asema suhteessa yhteiskunnan valtakieleen onkin yleinen vähemmistökieliä yhdistävä tekijä (Branchadell 2005: 6–7).

Kun käytän tässä artikkelissa nimitystä *vähemmistökieli*, viittaan ns. absoluuttisiin vähemmistökieliin (Branchadell 2011: 97) eli kieliin, jotka eivät ole valtakielinä missään valtiossa – toisin kuin esimerkiksi ruotsi, joka on kyllä vähemmistökieli Suomessa, mutta enemmistökieli Ruotsissa, tai venäjä, joka on vähemmistökieli Baltian maissa, mutta enemmistökieli Venäjällä. Tässä katsauksessa keskityn myös kääntämiseen valtakielestä vähemmistökielelle, en niinkään vähemmistökieleen käänno-ksen lähdekielenä.

Väitteeni perustuvat toisaalta vähemmistökielten käänno-tieteelliseen tutkimukseen, toisaalta kokemuksiini Kiänna-hankkeen käänno-seminaareista vuosina 2015–2019 sekä niissä kerättyyn aineistoon. Aineisto koostuu opiskelijoiden

antamasta palautteesta ja seminaaritehtävistä, joissa opiskelijat muun muassa raportoivat käännösprosessistaan ja perustelevat käännösratkaisujaan. Näkökulmani aiheeseen on käännöstutkijan ja kääntämisen opettajan, ja tarkastelen karjalan kielen tilannetta kieliyhteisön ulkopuolelta. Karjalan käännösseminaareissa olen ollut kouluttajana epätavallisessa tilanteessa, koska hallitsen käännösten molemmat lähdekielet, suomen ja venäjän, mutta en niiden kohdekieltä, karjalaa. Seminaarin käännösharjoituksissa toisena kouluttajana onkin toiminut karjalan kielen opettaja Natalia Giloeva, jolloin opetustiimissä on yhdistynyt toisaalta käännöstieteen, toisaalta karjalan kielen asiantuntemus.

Kiännä-hankkeen lähtökohtana on ollut hyödyntää yliopistollista ammattikäytäntäjien koulutusta karjalan kielen elvyttämisessä. Tämä lähtökohta perustuu oletukseen, että kääntäjänkoulutuksella on kielenelvytykselle jotain annettavaa. Mitä annettavaa sillä siis tarkalleen ottaen on?

2 *Kiännä!* ja karjalan kieli

Karjalan kieli on suomen lähin sukukieli, jota puhutaan Suomessa ja Venäjällä. Kieli on erittäin uhanalainen molemmissa maissa, sillä lapset eivät enää opi kieltä kotona ensimmäisenä kielenään. Venäjällä vuoden 2010 väestönlaskennan mukaan karjalan puhujia oli noin 25000 (Karjalainen ym. 2013: 3, 20–21). Suomessa taas on noin 11000 karjalan puhujaa, jotka osaavat kieltä hyvin tai erittäin hyvin ja noin 20000 ihmistä, jotka ymmärtävät karjalaa (Sarhimaa 2016: 3; Laakso ym. 2016: 108). Kieli jakautuu eri varieteetteihin tai murteisiin, joita toiset pitävät kokonaan erillisinä kielinä (Sarhimaa 2016: 65). Karjalan puhujat ovat kaksikielisiä, ja maan enemmistökieli – suomi tai venäjä – on lähes kaikille vahvempi kieli (Karjalainen ym. 2013: 22; Laakso ym. 2016: 97). Karjalan kielellä ei ole virallisen kielen asemaa kummassakaan valtiossa, ja kieltä käytetäänkin lähinnä perhepiirissä ja tuttavien kesken (Karjalainen ym. 2013: 190; Sarhimaa 2016: 26, 65). Se, että kieltä ei tarvita työelämässä esimerkiksi kaupan, tekniikan, koulutuksen, tieteen tai hallinnon kielenä, tarkoittaa kääntäjän kannalta sitä, että kysyntää käännöksille karjalaan tai karjalasta on hyvin vähän, ja harva kääntäjä pystyy elättämään itsensä karjalan kääntämisen tuomilla tuloilla. Käännösmarkkinat ovat siis lähes olemattomat – ainakin, jos puhumme kääntämisestä vastikkeellisena työnä, jonka tulisi myös tarjota elanto tekijälleen. (Kuusi 2017: 53–54.)

Kiännä-hankkeen järjestämien seminaarien tavoitteena on tarjota ammattikäytäntäjien koulutusta karjalan kielen puhujille (ks. Koskinen ym. 2017). Kyse ei ole täysmittaisesta koulutusohjelmasta, vaan lukuvuoden kestävästä käännösseminaarista, joista neljäs eli viimeinen on päättynyt keväällä 2019. Opiskelijat ovat voineet osallistua joko yhteen tai kahteen käännösseminariin kiinnostuksensa ja mahdollili-

suuksiensa mukaan. Kukin käännösseminaari on koostunut kolmesta lähiopetusviikonlopusta ja niiden välillä tehtävistä itsenäisistä oppimistehtävistä.

Opiskelijoita seminaarissa on ollut vuosittain 20–30. Osa heistä on tullut Suomesta, osa Venäjältä. Opiskelijoiden karjalan taito on ollut vaihteleva, sillä toiset ovat oppineet karjalan lapsuudenkodissaan tai isovanhemmiltaan, toiset taas aloittaneet sen opiskelemisen vasta aikuisiällä. Opiskelijat ovat puhuneet karjalan eri murteita: osa livvinkarjalaa, osa vienankarjalaa, osa eteläkarjalaa, ja viimeisenä toimintavuotena mukana on ollut myös muutama vepsän puhuja. Kielitaustansa mukaan opiskelijat ovat kääntäneet suomesta tai venäjältä – käytännössä vahvemmalta kieleltään – jollekin karjalan varieteetille, muutamassa harjoituksessa myös toiseen suuntaan.

Seminaarin luennoilla on käsitelty muun muassa kääntämisessä tarvittavia taitoja, käännösprosessia, erilaisia käännösstrategioita, viestintätilanteen ja käännöksen kohdeyleisön huomioimista, kääntäjän tiedonhakua, vastine- ja sanastotyötä sekä kieltenvälistä vaikutusta. Ohjelmassa on ollut myös luentoja vähemmistökielten kääntämisen tutkimuksesta. Lisäksi karjalan kääntäjät ovat kertoneet seminaarissa työstään. Seminaarin harjoituksissa ja itsenäisissä oppimistehtävissä opiskelijat ovat kääntämisen lisäksi kirjoittaneet käännöskommentteja eli selosteita käännösprosessistaan (menetelmän käytöstä kääntäjänkoulutuksessa ks. esim. Gile 2004, Shih 2018) ja antaneet vertaispalautetta toistensa käännöksistä. Päättävöitteenä on ollut saada opiskelijat tiedostamaan käännösprosessinsa ja perustelevaan käännösratkaisujaan.

Opettajan näkökulmasta yksi seminaarin suurimmista haasteista on ollut käytettävissä olevan ajan niukkuus suhteessa kunnianhimoiseen tavoitteeseen – tarjota opiskelijoille sekä teoreettinen yleiskuva kääntämisestä että käytännön käännösharjoitusta. Suunnitteluvaiheessa tällainen tiivistäminen tuntui ajatuksena mahdottomalta, jopa väärältä: miten käsitellä tässä ajassa sisällöt, joita yliopistossa opiskellaan vuosia? Ja onko oikein pikakurssittaa kääntämiseen opiskelijoita, joista osa hallitsee vain kielen alkeet, ja vieläpä rohkaista heitä julkaisemaan käännöksiään? Toisaalta kielen elpymistä palvelee, että kääntämisen haasteellisuutta ei korosteta liikaa, sillä tavoitteena on ennen kaikkea rohkaista kääntämään (Koskinen ym. 2017.) Tilanteessa, jossa niin potentiaalisten kääntäjien kuin potentiaalisten lukijoidenkin määrä huonee hälyttävää vauhtia, on opiskelijoiden voimaantuminen tavoitteista tärkein.

3 Kääntämistä vaikeutetuissa olosuhteissa

Kun uhanalaisella kielellä halutaan julkaista tekstejä, on käännettävä kielen harvojen taitajien puoleen. Monet heistä ovat kieliaktivisteja ja tekevät usein myös käännöksiä. Varsinaista kääntäjänkoulutusta heillä ei yleensä kuitenkaan ole: sellaista on harvoin edes tarjolla, sillä koulutustarjonta perustuu kysyntään käännösmarkkinoilla. Poikkeuksen muodostavat ne vähemmistökielet, joilla on lakisääteinen asema, ku-

ten iirin kieli Irlannissa, tai katalaanin ja baskin kielet Espanjassa. Tällaisilla kielillä yhteiskunta on sitoutunut tarjoamaan tiettyjä palveluja. Niille uhanalaisille kielille, joiden oikeuksia lainsäädäntö ei turvaa, kääntäjänkoulutusta järjestetään erittäin harvoin. (Ks. Kuusi ym. 2017: 149–150.)

Ne, jotka kääntävät vähemmistökielille tai vähemmistökieliltä, kääntävät siis usein ilman kääntäjänkoulutusta. Kääntäminen ei myöskään ole heille ammatti, vaan pikemminkin vapaaehtoistoimintaa ja kieliaktivismia (ei-ammattillisista kääntäjistä tai maallikkokääntäjistä ks. esim. Pilke ym. 2015). Kaksikielisinä näillä vähemmistökielen puhujilla on yhteiskunnan enemmistö- ja vähemmistökielen taito, mutta ei kääntäjänkoulutuksen tarjoamia työkaluja, sen paremmin käsitteellisiä kuin konkreettisiakaan. Juuri niitä kuitenkin tarvittaisiin, sillä kääntäminen vähemmistökielille on kääntämistä vaikeutetuissa olosuhteissa (ks. Kuusi 2017). Tyypillisiä haasteita siinä ovat sanastolliset aukot, sanaston lähteiksi sopivien rinnakkaistekstien puuttuminen, kielen normien vakiintumattomuus, valtakielen vaikutus ja kieliyhteisön hajanaisuus – kaikki ongelmia, jotka haastaisivat koulutetunkin kääntäjän.

3.1 Sanastolliset aukot ja sanaston kehittäminen

Haasteista selvimmin käänösseminaarissa nousivat esille sanastolliset aukot. Kun kieltä käytetään lähinnä perhepiirissä, sen sanasto ei kehity kattamaan muita elämänalueita. Uutta sanastoa ei synny muuttuvan työelämän tai yhteiskunnallisen keskustelun tarpeisiin. Koska karjalan kielellä ei ole samanlaisia lakisäätöisiä oikeuksia kuin esimerkiksi saamalla, ei myöskään sanaston tietoiselle kehittämiselle ole yhteiskunnassa akuuttia tarvetta. Yhteiskunnallisten palvelujen tarjoaminen stimuloi vähemmistökielen kehitystä, ja toisinpäin: kun laki ei velvoita yhteiskuntaa, ei sanastoa näitä palveluja varten luoda. Kielestä tulee jokapäiväisissä työ- ja asioimistilanteissa tarpeetonta. Valtion kielipolitiikka mainitaankin yhtenä UNESCO:n yhdeksästä kielen elinvoimaisuuteen vaikuttavasta tekijästä (UNESCO 2003; ks. esim. Grenoble & Whaley 2006: 4).

Kääntäjän näkökulmasta tämä tarkoittaa massiivista sanastotyötä aina, kun halutaan kääntää vähemmistökielille tekstejä, jotka käsittelevät jotain muuta kuin perinteistä elämänmuotoa. Koska sanastoa ei aktiivisesti luoda muualla, joutuvat kääntäjät itse luomaan sitä aina kulloisenkin käänöksen tarpeisiin. Aina ei tietenkään tarvitse luoda uutta vastinetta: usein riittää parafrasi, toisin sanominen. Keskeisille termeille on kuitenkin löydettävä tai luotava vastineet. Jos käännettävän tekstin aiheena on vaikkapa selkouni, on *selkounelle* oltava karjalankielinen nimitys. Sanastourakan laajuus tuli selvästi esille käänöskommenteissa, joissa opiskelijat kuvasivat käänösprosessiaan ja tiedonhakuun. Kommenteissa he raportoivat toistuvasti luomistaan uudissanoista. Tämä olikin odotuksenmukaista silloin, kun tehtävänä oli kääntää teksti, joka oli erikoisalan kieltä. Yllättävää oli se, että opiskelijat kertoivat muodostaneensa uudissanoja myös silloin, kun tehtävänä oli kääntää

yleiskielinen teksti itselle tutusta aiheesta (Kuusi ym. 2019: 48). Alkoi vaikuttaa siltä, ettei karjalaksi voi kääntää juuri mitään kompastumatta ainakin muutamaan sanastolliseen aukkoon. Seminaarin ensimmäisenä toimintavuotena 2015–2016 opiskelijat loivat vastineita muun muassa sanoille *vety*, *happi* ja *seikkailunhaluinen*, kun taas viimeisen toimintavuoden vastineenmuodostusharjoituksissa luotiin vastine-ehdotuksia suomen sanoille *äitiyspakkaus*, *ruutu aika* ja *somekohu*.

Ei ole mitenkään ainutlaatuista, että sanaston kehitystä stimuloidaan juuri kääntämällä. Myös suomen kieleen luotiin 1800-luvulla uutta sanastoa suomenosten tarpeisiin. Suomenkielisiin kouluihin tarvittiin suomenkielisiä oppikirjoja, ja niitä tuotettiin pitkälti kääntämällä (Paloposki 2009, 2011). Samalla suomen kieleen luotiin oppisanastoa, jota nyt pidämme itsestäänselvänä. Esimerkkejä 1800-luvun uudismuodosteista ovat vaikkapa sellaiset tutut sanat kuin *yksikkö*, *monikko*, *nisäkäs*, *nilviäinen* tai *selkärankainen* (Pitkänen-Heikkilä 2013). Tuolloin ihanteena oli oppisanaston omakielisyys ja suoria lainoja vältettiin (Pitkänen-Heikkilä 2013: 66–68, 82). Karjalan kielen kääntäjät ovat tänään pitkälti samanlaisessa tilanteessa kuin suomentajat 1800-luvulla: sanastollisia aukkoja on paljon, erityisesti erikoisaloilla. Kiännä-hankkeen käänösseminareissa kielen käyttöaloja onkin pyritty laajentamaan kääntämällä tekstejä monipuolisesti eri aiheista. Opiskelijat ovat kääntäneet karjalaksi Wikipedia-tekstejä muun muassa Nightwish-yhtyeestä, muumimukeista, Pohjois-Koreasta, ampumahiihdosta, plasebosta, tuliaseista ja mustista aukoista, vain muutamia mainitakseni.

3.2 Rinnakkaistekstien puute

Vastineenhaku ei toki kuulu yksinomaan vähemmistökielten kääntäjien työhön. Myös enemmistökielen kääntäjä joutuu usein tilanteeseen, jossa vastinetta ei löydy sen paremmin erikoisalan sanakirjoista kuin termikannoistakaan. Kääntäjänkoulutuksessa puuttuvaa vastinetta opitaan tällöin etsimään rinnakkaisteksteistä eli kääntämättömistä kohdekielisistä teksteistä, jotka käsittelevät samaa aihepiiriä ja joiden tulisi mielellään edustaa samaa tekstilajia kuin työn alla oleva käänös (Vehmas-Lehto 2010: 370). Rinnakkaistekstit toimivat siis ennakkotapauksina, joista kääntäjä voi etsiä sanastoa ja tekstilajikonventioita käännöksen tarpeisiin. Uhanalaisen vähemmistökielen kääntäjä on kuitenkin usein tilanteessa, jossa rinnakkaistekstejä ei ole: käänös saattaa olla ensimmäinen vähemmistökielellä julkaistu teksti, joka käsittelee tiettyä aihepiiriä. Karjalan kieli on luokiteltu kielituotteiden osalta akuutisti uhanalaiseksi (Sarhimaa 2016: 269–270), mikä tarkoittaa, että karjalankielisiä tekstejä on kaiken kaikkiaan niukasti saatavilla. Siinä missä EU-kääntäjillä on käytettävissään laajoja termipankkeja ja käänösmuisteja, joihin on tallennettu aiempia samaa aihepiiriä käsitteleviä käänöksiä lähdeteksteineen, ei uhanalaiselle kielelle kääntävällä ole välttämättä ainuttakaan rinnakkaistekstiä. Erityisesti verkkolähteitä on niukasti: karjalankielisiä verkkosivustoja on olemassa vain vähän, viranomaissivustoja ei

lainkaan (Moshnikov 2016). Seminaarikäännösten sanastolähteenä varsin näkyvän aseman saikin karjalankielinen *Oma Mua* -lehti, joka ilmestyy Karjalan tasavallassa kerran viikossa ja on luettavissa verkossa. Opiskelijoille lehdestä tuli sanakirjojen jälkeen tärkein yksittäinen sanaston lähde ja myös eräänlainen auktoriteetti sanastokysymyksissä (Koskinen ym. 2017: 173).

3.3 Normittamattomuus ja kieliyhteisön hajanaisuus

Jos vähemmistökieltä ei ole normitettu tai kielen normit eivät ole vakiintuneet kieliyhteisössä, joutuu kääntäjä toimimaan ilman selviä ohjenuoria. Kieliyhteisö ei myöskään välttämättä ole yhtä mieltä siitä, kuinka sanat tulisi kirjoittaa ja millainen kielen rakenteiden käyttö on oikeaa (ks. esim. Edygarova 2016). Livvin- ja vienankarjalalle on kehitetty Venäjällä kirjakieli, mutta yhteinen normitettu kirjakieli karjalan eri varieteeteille puuttuu (Sarhimaa 2016: 64–65). Normien puuttuminen tai vakiintumattomuus vaikeuttaa kääntämistä (ks. esim. González-Millán 1996: 285). Tämä nousi esiin myös seminaarin käännöskommenteissa silloin, kun kohdekielenä oli karjalan normittamaton varieteetti: kääntäjä joutui päättämään esimerkiksi sanan kirjoitusasusta itsenäisesti, ilman kieliuktoriteettia, johon tukeutua.

Myös karjalaa puhuvan kieliyhteisön hajanaisuus vaikeuttaa kääntäjän työtä. Karjalan puhujat asuvat kahden valtion alueella ja puhuvat kielen eri murteita. Enemmistökieliä ja vaikutteiden antajia on siis kaksi, venäjä ja suomi. Kääntäjän on mietittävä, kenelle hän käännöksensä suuntaa: toisaalta valittava murre, jolla kirjoitetaan, ja toisaalta pohdittava, missä lukija asuu ja mitä hän ymmärtää. Venäjänkarjalainen ymmärtää venäläisen lainasanan tai venäjän mallin mukaan muodostetun käännöslainan, suomenkarjalainen todennäköisemmin ei. Toisaalta, jos käännettävässä tekstissä viitataan vaikkapa suomalaisiin instituutioihin, eivät viittaukset välttämättä avaudu venäjänkarjalaiselle ilman selityksiä. Kääntäjät joutuvatkin tasapainoilemaan Suomessa ja Venäjällä asuvien puhujien tarpeiden välillä: vaarana on, että puhujat eivät ole tietoisia siitä sanastotyöstä, jota toisella puolella rajaa tehdään, minkä seurauksena Suomessa ja Venäjällä puhuttu karjala etäännyvät toisistaan (Koskinen ym. 2017: 169). Myös tarpeettomien uudismuodosteiden riski kasvaa, jos samalle käsitteelle otetaan Suomessa ja Venäjällä käyttöön erilaiset vastineet (vrt. Olthuis 2003: 577).

3.4 Vähemmistökieli äidinkielenä

Haasteita aiheuttaa myös kääntäjien karjalan kielen taito – silloinkin, kun se on heidän äidinkieltään. Roberta Raine, joka tarkastelee tiibetin kääntämisen koulutusohjelmia Kiinassa, nostaa esille näiden koulutusohjelmien selvimpänä erityispiirteensä, että 2/3 opintojaksoista on tiibetin kielen ja kulttuurin opintoja, mikä on poikke-

uksellisen suuri osuus opintojen kokonaisuudesta (Raine 2011: 134). Syy on kuitenkin ymmärrettävä: koulutusta oman vähemmistökielen ja -kulttuurin tuntemuksessa tarvitaan, sillä vaikka tiibet onkin opiskelijoiden äidinkieli, se ei ole heidän koulusivistyskielensä aivan ensimmäisiä luokka-asteita lukuunottamatta (Raine 2011: 135). Karjalan kielen tilanne on pitkälti samanlainen: yhteiskunnan valtakieli – suomi tai venäjä – on koulunkäynnin ja opintojen kieli karjalan puhujille niin Suomessa kuin Venäjällä. Se on myös työelämän ja yhteiskunnallisen osallistumisen kieli. Kun karjalan oikeakielisyysnormeja ei omaksuta koulun, median ja hallinnon kielen kautta, vaatii kielitaidon kehittäminen kieliammatillaisen tasolle enemmän kuin valtakielten kohdalla.

Suomessa yliopistolliseen kääntäjäkoulutukseen kuuluu suomen kielen opintokokonaisuus, johon sisältyy muun muassa kielenhuoltoa ja tekstinhuoltoa. Esimerkiksi Helsingin yliopistossa tämän kääntäjäopiskelijoille räätälöidyn kokonaisuuden laajuus on 25 opintopistettä. Vaikka suomi on pääsääntöisesti niin opiskelijoiden äidinkieli kuin heidän koulusivistyskielensäkin, katsotaan silti tarpeelliseksi kehittää heidän ammatillista suomen kielen hallintaansa. Kun äidinkieli ei ole kääntäjän koulusivistyskieli, tarve tällaiselle oman äidinkielen tuntemukselle ja huollolle on tavallista suurempi.

Inarinsaamen elvytystä tarkasteleva Marja-Liisa Olthuis (2003: 576) toteaa, että vähemmistökielisten opettajien ja mediatyöntekijöiden käyttämä kieli toimii mallina vähemmistökielen puhujille. Vaikka elvytystutkimuksessa yleensä katsotaankin, ettei vähemmistökielen puhujia pitäisi pelästyttää esittämällä liikaa oikeakielisyysvaatimuksia, Olthuis kuitenkin painottaa, että mallinantajia kuten opettajia tulisi ohjata kiinnittämään huomiota henkilökohtaiseen kielenhuoltoonsa (mas.). Tämä pätee myös kääntäjiin, joilla on samankaltainen vastuu kielenkäytön mallien luojina. Mallin antajien vastuu on sitäkin suurempi, kun kieliyhteisö on pieni: kun kielituotteita on kaiken kaikkiaan vähän, voi jopa yksittäinen käännös jättää kieleen pysyvän jäljen.

4 Kääntäminen kaksiteräisenä miekkana

Uhanalaisen kielen kääntäjän haasteista ehkä suurin on valtakielen vaikutus. Vaikka kääntäminen sinänsä on kielenelvytyksen keino, on sillä myös negatiivinen puolensa (ks. luku 1). Valtasuhteet kielten ja kulttuurien välillä eivät ole koskaan täysin symmetriset, ja kun käännöksen kohdekielenä on vähemmistökieli, nousee epäsymmetria tavallista selvemmin esille. Toury (1985) luonnehtii vähemmistökieliä heikoiksi kohdejärjestelmiksi, sillä käännettäessä vähemmistökieleen sallitaan käännösten kielelle enemmän poikkeamia kielen normeista kuin käännettäessä vahvassa asemassa olevaan kieleen (mas. 6–8). Heikko kohdekieli ei ikään kuin pidä puoliaan lähdekielen vaikutusta vastaan, ja tämän seurauksena lähdetekstin pintarakenne hei-

jastuu käännöksen kieleen tavallista herkemmin. Heikkous on siis alttiutta vieraille vaikutteille, joita voivat olla esimerkiksi lainasanat, käännöslainat tai kohdekielelle epätyypilliset syntaktiset rakenteet (ks. Kuusi 2017: 50). Touryn (1985: 6) termein ilmaistuna kääntäminen on tällaisessa tilanteessa ”innovatiivista”, mikä kuulostaa positiiviselta, mutta tarkoittaa käytännössä interferenssiä, joka voi näkyä kohdekielen normeista poikkeavana kielenkäyttönä valmiissa käännöksessä. Toistuessaan interferenssi voi muokata vähemmistökieltä valtiakielen mallien mukaiseksi (mas. 8).

Tahaton ja häiritsevä kieltenvälinen vaikutus ei toki ole käännösten ongelma ainoastaan vähemmistökielille käännettäessä. Toury (1985, 1995) pitää interferenssiä tyypillisenä kääntämiselle yleensä, itse asiassa toisena kääntämisen kahdesta vastakkaisesta laista. Interferenssin vastakkaisilmiö on standardisaation laki, joka tarkoittaa pyrkimystä kohdekielen konventioiden noudattamiseen, jopa ylikorostamiseen. Olosuhteista riippuu, kumpi laeista vaikuttaa kääntämiseen voimakkaammin. Interferenssi on näistä kahdesta tendenssistä tyypillisempi silloin, kun käännetään hierarkiassa alaspäin, eli vahvassa asemassa olevalta kieleltä heikommassa asemassa olevalle. (Toury 1995: 267–273, 275, 278; ks. myös Pym 2008: 324.) Vähemmistökielille käännettäessä interferenssi on siis käännöksissä tavallista todennäköisempää.

Toisaalta vähemmistökielet tarvitsevat käännöksiä (Cronin 2003: 147). Kun kieltä käytetään vain yksityiselämässä, ei sanastoa julkisen elämän tarpeisiin synny, ellei sitä erikseen stimuloida. Stimuluksen voi tarjota kääntäminen: kun käännetään tekstejä aihealueilta, joista vähemmistökielillä on kirjoitettu vain niukasti tai ei lainkaan, joutuu kääntäjä edelläkävijänä luomaan uutta sanastoa ja uusia tekstilajikäytänteitä. Kääntäminen voikin edistää kielen kehitystä nopeasti ja tehokkaasti (Toury 1985: 3–4). Vähemmistökielet tarvitsevat tätä kääntämisen elvyttävää voimaa enemmän kuin valtiakieltä, joihin syntyy jatkuvasti uutta sanastoa yhteiskunnan eri aloilla. Vähemmistökielessä uusille vaikutteille on enemmän tarvetta, koska kieli on tietyllä tapaa aukkoisen. Vaikka ilmaisuvarat ovat kielen vakiintuneilla käyttöalueilla rikkaat, ei tälle rikkaudelle välttämättä löydy välitöntä käyttöä uusissa käyttökonteksteissa. Kääntäjälle kieli näyttää aukkoisena ja puutteellisena suhteessa käännöksen lähdekieleen ja niihin aihepiireihin, joita lähdeteksteissä käsitellään. Tämä aukkoisuus – oli kyse sitten sanastosta, rinnakkaisteksteistä tai kielen rekistereistä – luo väylän valtiakielen vaikutukselle. Se kutsuu täyttämään aukkoja, ja mallit uudismuodostettiin otetaan herkästi lähdekielestä, joka vähemmistökielen tapauksessa on yleensä yhteiskunnan enemmistökieli. (Ks. Kuusi 2017: 56.)

Toury (1985: 7) kuvaakin vähemmistökielten suhdetta kääntämiseen kaksijakoiseksi: käännöksiä tarvitaan, sillä ne kehittävät kieltä ja laajentavat sen käyttöaloja; samalla ne kuitenkin altistavat vähemmistökielen laajamittaiselle valtiakielen vaikutukselle, jolle vähemmistökieli heikkona kohdejärjestelmänä on erityisen altis. Tätä kääntämisen yhtä aikaa elävöittävää ja uhkaavaa potentiaalia on sittemmin korostettu vähemmistökielten kääntämisen tutkimuksessa (ks. esim. Cronin 2003: 146–147; Millán-Varela 2003: 158; Branchadell 2005: 7). Croninin (1990: 89) mukaan

kääntäminen vähemmistökielille on jatkuvaa tasapainoilua, sillä käännöksen on tarkoitus toisaalta uudistaa kieltä, toisaalta vaalia sen omaleimaisuutta (Cronin 1995: 90; 2003: 147).

5 Kääntäjänkoulutus ja interferenssin välttäminen

Minkälaisia työkaluja Kiännä-hankkeen käännösseminaarit sitten ovat tarjonneet osallistujilleen?

Toury kiinnitti jo vuoden 1985 artikkelissaan huomiota siihen, että kieliyhteisö voi kontrolloida valtakielen ei-toivottua vaikutusta kääntäjänkoulutuksen avulla. Vähemmistökielen kääntäjät voidaan kouluttaa tarvittaessa välttämään valtakielen vaikutusta ja tarvittaessa taas hyödyntämään sen tarjoamia malleja (Toury 1985: 8-9). Touryn ajatuksena on, että kieltenvälinen vaikutus ei ole uhka kielelle, jos se on hallittua ja tietoista. Sen uudistavaa voimaa voidaan hyödyntää tietoisesti ja kohdennetusti juuri niillä alueilla, joilla kohdekieli on uuden aineksen tarpeessa. Kun sanastossa on aukkoja, uudissanoja voidaan muodostaa lähdekielen mallien mukaan. Samalla tulee kuitenkin huolehtia siitä, ettei lähdekielen vaikutus ulotu käännöksen syntaksiin. Jos taas vähemmistökielestä puuttuu tietty tekstilaji, voidaan käännöksessä tietoisesti hyödyntää lähdekielistä mallia siitä, miten tämän tekstilajin tekstit yleensä rakentuvat, ilman että interferenssi näkyisi esimerkiksi sanastossa. Näin lähdekielen vaikutusta hyödynnetään hallitusti niin, että kohdekieli uudistuu, mutta interferenssiä ei koeta häiritsevänä. (Toury 1985: 8–9.)

Interferenssin välttäminen on myös osa enemmistökielten kääntäjänkoulutusta. Esimerkiksi tutkimusryhmä PACTEn (2003: 58) käännöskompetenssimallissa taito välttää interferenssiä mainitaan osana kääntäjän kielikompetenssia. Kääntäjän kielitaitoon kuuluu, että hän osaa irtautua lähdetekstin muodosta silloin, kun kohdekielen luontaiset ilmaisukeinot eivät vastaa lähdekielen ilmaisua, ja välittää merkityksen kohdekielille ominaisin keinoin.

Vieraat vaikutteet löytävät kääntämisestä väylän kohdekieleen helpommin silloin, kun kyse on ei-ammattillisesta kääntämisestä tai maallikkokääntämisestä. Maallikkokääntäjät näyttävät oletttavan, että kääntäessä tulee seurata lähdekielen muotorakenteita (Maier 2011: 76–78). Niin kutsutun monitorimallin (Tirkkonen-Condit 2005) mukaan ammattikäntäjätkin turvautuvat lähdetekstin muotoon perustuvaan käännösstrategiaan. Heillä se jää kuitenkin käännösprosessin välivaiheeksi, jonka tarkoitus on jakaa kääntämisen aiheuttamaa kognitiivista kuormitusta. Vaikka välivaiheen käännöksessä olisikin interferenssiä, ammattikäntäjä monitoroi työn alla olevaa tekstiään eikä jätä häiritsevää lähdekielen vaikutusta lopulliseen käännökseen, ellei se jostain perustellusta syystä ole tarpeen. (Tirkkonen-Condit 2005; ks. myös Englund-Dimitrova 2005.) Kääntäjänkoulutuksessa pyritäänkin kehittämään

nimenomaan opiskelijoiden monitorointitaitoja eli kykyä havainnoida, reflektoida ja arvioida omaa käännösprosessia ja sen tulosta.

6 Interferenssin riski vähemmistökielille käännettäessä

Vähemmistökieleen kääntävälle monitorointitaidot ovat siis tärkeitä useasta syystä. Ensiksikin interferenssi on käännöksissä tyypillisempää, kun käännetään valtakieleltä vähemmistökielille. Syy tähän on osittain sosiokulttuurinen: lähdekielen näkyvä vaikutus hyväksytään helpommin, kun lähdekieli on valtakieli. Toiseksi vähemmistökieleen kääntävillä ei useinkaan ole kääntäjänkoulutusta, ja maallikkokääntäjät ovat taipuvaisempia pysyttelemään lähellä lähdetekstin kielellistä muotoa. Interferenssin kontrolloiminen voi olla tavallista vaikeampaa myös siksi, että vähemmistökieli on kääntäjille yleensä heikompi kieli, jolloin kohdekielille ominaisten ilmaisujen löytäminen voi olla haastavaa. Interferenssi voi näkyä käännöksissä myös käänteisesti: jokin kohdekielille ominainen ilmaisutapa voi jäädä hyödyntämättä, jos lähdeteksti ei tarjoa suoraa stimulusta sen käyttöön eikä se näin ollen tule kääntäjälle mieleen. Tämän niin kutsutun uniikkiaineshypoteesin (Tirkkonen-Condit 2002) mukaan kohdekielen resurssit kaventuvat käännöksissä siksi, että lähdeteksti ohjaa kääntäjää etsimään muodollista vastaavuutta. Kohdekielen ainekset, jotka eivät ole lähdetekstin piirteiden muodollisia vastineita, voivat aliedustua, eli niitä esiintyy käännöksissä vähemmän kuin suoraan käännöksen kielellä tuotetuissa alkuperäisteksteissä.

Interferenssiä voi esiintyä tavallista enemmän myös silloin, kun käännetään läheisten sukukielten välillä, kuten suomesta karjalaan. Tällöin myös interferenssin tunnistaminen voi olla vaikeaa. Kielisukulaisuus sekä helpottaa että hankaloittaa kääntäjän työtä. Sukukielenä suomi tarjoaa helpon mallin vastineenmuodostukseen: osa opiskelijoista raportoi käännöskommenteissaan, että usein heidän mielestään luontevan kuuloinen karjalankielinen uudissana syntyi, kun mukautti suomen sanaa hiukan. Toiset taas varoivat suomen piilovaikutusta. Suomen rooli mallinantajana ja toisaalta epätoivotun interferenssin lähteenä on hyvä esimerkki siitä kaksoisroolista, joka kääntämisellä on vähemmistökielten suhteen. (Ks. myös Kuusi ym. 2019: 49.)

Interferenssin riski saattaa siis pahimmillaan olla moninkertainen, kun käännetään vähemmistökieleen. Tästä syystä käännösseminaareissa pyrittiin antamaan opiskelijoille valmiuksia interferenssin hallintaan kehittämällä ennen kaikkea heidän metakognitiivisia taitojaan. Opiskelijat kirjoittivat jokaisesta käännöksestään käännöskommentin, jossa he kuvasivat omaa käännösprosessiaan ja tiedonhakupolkujaan sekä perustelivat uudismuodosteitaan eli raportoivat kääntämiseen liittyvästä ongelmanratkaisu- ja päätöksentekoprosessistaan. Suomalaisessa yliopistollisessa kääntäjänkoulutuksessa käännöskommentin kirjoittaminen on vakiintunut tapa ohjata opiskelijoiden huomio siihen, että kääntäessään he tekevät jatkuvasti valinto-

ja. Se, että kääntää tietyn kohdan juuri tietyllä tavalla, ei ole itsestäänselvyys, vaan valinta usean mahdollisen käännösratkaisun joukosta. Tämän oivaltaminen auttaa opiskelijaa arvioimaan ratkaisuaan kriittisesti – ja etsimään tarvittaessa toista ratkaisua.

7 Tiedonhaku ja vastineenmuodostus

Metakognitiivisten taitojen lisäksi käännösseminaarissa kehitettiin tiedonhakutaitoja, joita pidetään olennaisena osana kääntäjän ammatillista kompetenssia (ks. esim. Enriquez Raido 2011: 61; Göpferich 2009: 21; PACTE 2005: 610). Erityisen tärkeitä tiedonhakutaidot ovat vastineenhaussa. Opiskelija tarvitsee tiedonhakua voidakseen selvittää, onko lähdekielen ilmaukselle kuten termille tai sanalle luontaista kohdekielistä vastinetta tai vastinevaihtoehtoja (Vehmas-Lehto 2010). Jos niitä ei löydy, hän voi seuraavaksi kartoittaa esimerkiksi lähikäsitteiden nimityksiä pohjaksi uudismuodosteelle. Kun kääntäjällä on mielessään vastine-ehdotus, mutta hän ei ole varma sen käyttökelpoisuudesta, hänen tulee selvittää, löytyykö vastine-ehdotukselle esiintymiä esimerkiksi verkosta. Tavoitteena on, että opiskelija pyrkii ensin kartoittamaan mahdolliset olemassa olevat vastineet ja turvautuu uudismuodosteeseen vain, jos valmista vastinetta ei löydy (ks. esim. Cabré 2010: 364).

Kun uudismuodoste on ainoa vaihtoehto, kääntäjän on tunnettava hyvän termin kriteerit. Näin hän voi luoda vastineen, joka kieliyhteisön on helppo hyväksyä. Tällainen ilmaisu heijastaa tärkeimpiä käsitepiirteitä, on taivutettavissa, ei sekoitu lähikäsitteisiin ja on mielellään omakielinen (Sanastotyön käsikirja 1988). Käännösseminaarissa opiskelijat harjoittelivat tiedonhakua pienryhmissä ja esittelivät sen jälkeen tiedonhakupolkunsa koko luokalle. Myös vastineenmuodostusta harjoiteltiin pienryhmissä, minkä jälkeen ryhmät esittelivät uudissanaehdotuksensa koko seminaariryhmälle ja niitä arvioitiin yhdessä hyvän termin kriteerien pohjalta.

Udissanat perustuvat aina johonkin malliin, ja karjalan tärkeimmät mallinantajakielet ovat suomi ja venäjä. Suomi ja venäjä antavat karjalankielisille uudissanoinneille erilaiset mallit paitsi kielitypologisesti myös toimintamallien tasolla. Suomessa on tyypillisesti luotu omakielistä uudissanastoa siellä missä venäjään on omaksuttu kansainvälinen sana tai anglismi: kun suomeksi puhutaan *huippukokouksesta*, *älypuhelimesta*, *selaimesta* ja *ulkoistamisesta*, ovat venäjään vakiintuneet vastaaviin yhteyksiin *sammit*, *smartfon*, *brauzer* ja *autsorsink*. Opiskelijoiden uudismuodosteissa näkyivät molemmat toimintamallit: väliin lainasanan käyttöä perusteltiin sillä, että kyseessä on kansainvälinen sana, joka ymmärretään kaikkialla; välillä taas pyrittiin nimenomaan luomaan omakielinen vastine.

Opiskelijat kokivat tiedonhaun opetteluun seminaarissa tärkeäksi siitäkin huolimatta, että karjalankielisiä sanasto- ja tiedonlähteitä löytyi niukasti. Ensimmäisen toimintavuoden kurssipalautteessa tiedonhakutaidot mainittiin tärkeimpinä opit-

tuina taitoina, ja tehtäviä, joihin kuului tiedonhakua, pidettiin hyödyllisinä (Koskinen ym. 2017: 174). Se, että karjalankielisiä tiedonlähteitä on vähän, ei tee tiedonhaku-taitoja tarpeettomiksi. Tiedonhaun periaatteiden ja menetelmien tunteminen on tarpeen jo siksi, että kääntäjä joutuu usein hakemaan tietoa sekä lähde- että kohde- kielellä, niin lähdetekstin ymmärtämiseksi kuin kohdetekstin tuottamiseksi. Tiedonlähteiden niukkuus vaikeuttaa tiedonhakua yleensä vain vähemmistökielessä. Myös harjaantuminen lähteiden luotettavuuden arviointiin on tarpeen lähteiden määrästä riippumatta. (Kuusi 2017: 54.)

8 Kieliyhteisö tukena

Käännösseminaareissa pyrittiin ennen kaikkea voimaannuttamaan opiskelijat käännöstyöhön: tavoitteena oli siis vahvistaa heidän toimijuuttaan kääntäjinä. Kääntäjän toimijuus voidaan määritellä kyvyksi ja tahdoksi toimia tiettyä tavoitetta varten (Koskinen & Kinnunen 2010: 6; Buzelin 2011: 6). Koulutus kontekstissa toimijuuden osatekijöistä korostuvat taidot, joiden vahvistamiseen koulutus keskittyy, kuten käännöstaito, tiedonhakutaidot ja metakognitiiviset taidot. Tahto toimia on ehdoton edellytys vapaaehtoisikäntäjälle, sillä ilman motivaatiota ja omaehtoista kiinnostusta harva ryhtyy opiskelemaan kääntämistä kielelle, joka tarjoaa vain vähän ammatillisia mahdollisuuksia. Toiminnan keskeisin tavoite on uhanalaisen kielen elvytys, jota kääntämisen on tarkoitus palvella. (Koskinen & Kuusi 2017: 209.)

Vaikka taitoja – kuten kielitaitoa – yleensä pidetään yksilöllisinä, nousi kieliyhteisö tärkeään asemaan silloin, kun opiskelija koki omat taitonsa riittämättömiksi. Kun oma sanavarasto ei riitä eikä tiedonhaku tuota tulosta, kääntäjän paras ystävä on kieliyhteisö: toinen kääntäjä tai kielenpuhujia, jonka mielipidettä voi kysyä. Opiskelijoiden käännöskommenteissa toistui tarve kysyä epävarmuuden hetkellä neuvoa muilta kielenpuhujilta (ks. esim. Kuusi ym. 2019: 52). Oli ilmeistä, että opiskelijat halusivat toteuttaa toimijuuttaan kääntäjinä yhteistyössä muiden kieliyhteisön jäsenten kanssa. Kuten eräässä opiskelijapalautteessa todettiin, eräs käännösseminaarin ehkä suurimmista hyödyistä olikin se, että se kokosi kielenpuhujia yhteen (Koskinen ym. 2017: 177).

Yhteisöllisyys on erityisen tärkeää siksi, että käännösten kautta kieleen tuodaan uudismuodosteita. Kun käännökseen tarvittavaa sanaa tai termiä ei löydy, kyse voi olla sanastollisesta aukosta, ja kääntäjä joutuu siirtymään vastineen hausta vastineen luomiseen. Kumpulainen (2016: 63–64) tarkastelee kääntäjän tiedonhakutaitoja täydentävänä tai kompensoivana kompetenssina, jonka avulla kääntäjä täydentää aukkoja omissa tiedoissaan: vaikkapa sitä, miksi tiettyä asiaa kutsutaan kohdekielellä tai millaisiin käyttöyhteyksiin tietty ilmaus sopii. Vähemmistökielen kääntäjän tiedonhaku johtaa kuitenkin usein aukkojen täyttämiseen paitsi kääntäjän omissa

tiedoissa, myös kielessä itsessään (Kuusi ym. 2019: 54). Siksi on tärkeää, että nämä päätökset tehdään toisia kielenpuhujia ja kieliyhteisöä kuunnellen.

9 Lopuksi: Kielipolitiikkaa *par excellence*

Mitä annettavaa kääntäjänkoulutuksella siis on uhanalaisen kielen elvytykselle? Yksi tärkeimmistä asioista, joita uhanalaisen kielen kääntäjä voi koulutuksesta saada, on metakognitiivisten taitojen vahvistuminen. Taito tarkkailla omaa käänösprosessia ja arvioida sen tuloksia auttaa karsimaan lähdekielen tahatonta vaikutusta ja löytämään kohdekielille luontaisen ilmaisun. Koulutuksen avulla voidaan myös lisätä vähemmistökielen puhujien tietoisuutta siitä, miten kääntäjän kielenkäyttövalinnat vaikuttavat kielen kehitykseen. Näin kääntäminen ei tarjoa helppoa väylää valtakielen vaikutukselle, vaan palvelee vähemmistökielen kehitystä sen omilla ehdoilla.

Kääntäjän vastuu on tavallista kielenkäyttäjää suurempi, sillä käännökset toimivat usein malleina muille kielenkäyttäjille, ja niiden kautta kääntäjän ratkaisut voivat vakiintua kieleen. Kääntäjänkoulutuksessa korostetaankin äidinkielen ammattimaista hallintaa ja ohjataan kehittämään vieraan kielen taidon lisäksi myös äidinkielen taitoa. Kun kääntäjänkoulutuksen tavoitteena on palvella kielenelvytystä, tämä on tavallistakin tärkeämpää, sillä valtakielen paine on suurempi ja vähemmistökieli käännosten kohdekielenä hauraampi.

Oman äidinkielen vaaliminen on oikeastaan kaikkien kääntäjien tehtävä. Se, että Suomessa ylipäätään järjestetään yliopistollista ammattikäntäjien koulutusta, on jo itsessään kielipoliittinen teko ja suomen kielen vaalimista. Myös suomi on vaarassa tulla valtakielen murjomaksi: monien muiden kielten tavoin sitä uhkaa englannin vaikutus. Vähemmistökielten ja erityisesti uhanalaisten kielten kohdalla valtakielen uhka on kuitenkin korostuneempi. Kääntäjänkoulutuksessa opitaan pitämään lähdekieli ja kohdekieli erillään. Samalla opitaan vaalimaan omaa äidinkieltä ja sille luontaista ilmaisutapaa. *Tämä* on ehkä kääntäjänkoulutuksen tärkein anti vähemmistökielen elvytykselle. Jos kääntäjänkoulutus voimaannuttaa vähemmistökielen puhujia käännoistyöhön ja samalla oman kielen sä vaalimiseen, on kääntäjänkoulutuksen järjestäminen kielipolitiikkaa sanan varsinaisessa merkityksessä.

Kirjallisuus

- Bassnett, S. & H. Trivedi 1999. Introduction. Of colonies, cannibals and vernaculars. Teoksessa S. Bassnett & H. Trivedi (toim.) *Post-colonial translation. Theory and practice*. London/New York: Routledge, 1–18.
- Branchadell, A. 2005. Introduction. Teoksessa A. Branchadell & L. West (toim.) *Less translated languages*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins, 1–23.
- Buzelin, H. 2011. Agents of Translation. Teoksessa Y. Gambier & L. van Doorslaer (toim.)

- Handbook of translation studies*, 2. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins, 6–12.
- Cabré, M. T. 2010. Terminology and translation. Teoksessa Y. Gambier & L. van Doorslaer (toim.). *Handbook of translation studies*, 1. Amsterdam: John Benjamins, 356–365.
- Cronin, M. 1995. Altered states: translation and minority languages. *TTR: Traduction, Terminologie, Rédaction*, 8 (1), 85–103. <https://www.erudit.org/en/journals/ttr/1995-v8-n1-ttr1482/037198ar/>
- Cronin, M. 1996. *Translating Ireland: translation, languages, cultures*. Cork: Cork University Press.
- Cronin, M. 1998. The cracked looking glass of servants. Translation and minority languages in a global age. *The Translator*, 4 (2), 145–162.
- Cronin, M. 2003. *Translation and globalization*. London/New York: Routledge.
- Edygarova, S. 2016. Standard language ideology and minority languages: the case of the Permian languages. Teoksessa R. Toivanen & J. Saarikivi (toim.) *Linguistic genocide or superdiversity? New and old language diversities*. New York: Multilingual Matters, 326–351.
- Englund–Dimitrova, B. 2005. *Expertise and explicitation in the translation process*. Amsterdam: John Benjamins.
- Enriquez Raido, V. 2011. Developing Web searching skills in translator training. *redit* 6, 60–80. https://riuma.uma.es/xmlui/bitstream/handle/10630/11378/redit6_art%C3%ADculo4.pdf?sequence=1.
- García González, M. 2005. Translation of minority languages in bilingual and multilingual communities. Teoksessa A. Branchadell & L. M. West (toim.) *Less translated languages*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins, 105–123.
- Gile, D. 2004. Integrated problem and decision reporting as a translator training tool. *The Journal of Specialised Translation*, 2, 2–20. https://www.jostrans.org/issue02/art_gile.php.
- González-Millán, X. 1996. Towards a theory of translation for ‘marginal’ literary systems. The Galician situation. Teoksessa M. Coulthard & P. Odber de Baubeta (toim.) *The knowledges of the translator. From literary interpretation to machine classification*. Lampeter: Edwin Mellen Press, 279–90.
- Grenoble, L. A. & L. J. Whaley 2006. *Saving languages. An introduction to language revitalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Göpferich, S. & R. Jääskeläinen 2009. Process research into the development of translation competence: where are we, and where do we need to go? *Across Languages and Cultures*, 10 (2), 169–191.
- Karjalainen, H.; U. Puura, R. Grünthal, S. Kovaleva 2013. *Karelian in Russia. ELDIA case specific report*. Studies in European language diversity 26. Mainz: Johannes-Gutenberg-Universität. https://phaidra.univie.ac.at/detail_object/o:314612.
- Koskinen, K. & T. Kinnunen 2010. Introduction. Teoksessa T. Kinnunen & K. Koskinen (toim.) *Translators’ agency*. Tampere studies in language, translation and culture. Series B 4. Tampere: Tampere University Press, 4–10. <http://tampub.uta.fi/handle/10024/65639>
- Koskinen, K. & P. Kuusi 2017. Translator training for language activists. Agency and empowerment of minority language translators. *trans-kom*, 10 (2), 188–213. http://www.trans-kom.eu/bd10nr02/trans-kom_10_02_04_Koskinen_Kuusi_Activists.20171206.pdf.
- Koskinen, K., P. Kuusi & H. Riionheimo 2017. Kaikki on vinksin vonksin. Käännösseminaari vähemmistökielen elvyttämisen tukena. *MikaEL: kääntämisen ja tulkkauksen tutkimuksen symposiumin verkkojulkaisu*, 10, 167–180. <https://sktl-fi-bin.directo.fi/@Bin/79e4e5f09d40804a74566d46578707fd/1569315389/application/pdf/1587259/>

- Mikael%20vol.10.pdf.
- Krause, C. 2007. *Eadar Dà Chànan: self-translation, the bilingual edition and modern Scottish Gaelic poetry*. Doctoral Dissertation. The University of Edinburgh, School of Celtic and Scottish Studies.
- Kumpulainen, M. 2016. *Learning translation. An empirical study into the acquisition of interlingual text production skills*. Publications of the University of Eastern Finland. Dissertations in Education, Humanities, and Theology No 91. Joensuu: University of Eastern Finland. http://epublications.uef.fi/pub/urn_isbn_978-952-61-2235-9/urn_isbn_978-952-61-2235-9.pdf.
- Kuusi, P. 2017. Varovasti, haurasta! Vähemmistökielet ja kääntäjänkoulutus. *MikaEL: kääntämisen ja tulkkauksen tutkimuksen symposiumin verkkojulkaisu*, 10, 47–59. https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/241953/Mikael_vol.10.pdf?sequence=1.
- Kuusi, P., L. Kolehmainen & H. Riionheimo 2017. Introduction: multiple roles of translation in the context of minority languages and revitalisation. *trans-kom*, 10 (2), 138–163. http://www.trans-kom.eu/bd10nr02/trans-kom_10_02_02_Kuusi_Kolehmainen_Riionheimo_Introduction.20171206.pdf.
- Kuusi, P., K. Koskinen & H. Riionheimo 2019. Seek and thou shalt learn. Information seeking and language learning in minority language translation. Teoksessa M. Koletnik & N. Froeliger (toim.) *Translation and language teaching: continuing the dialogue*. Cambridge Scholars Publishing, 39–57.
- Laakso, J., A. Sarhimaa, S. Spiliopoulou Åkermark & R. Toivanen 2016. *Towards openly multilingual policies and practices. Assessing minority language maintenance across Europe*. Linguistic Diversity and Language Rights 11. Bristol: Multilingual Matters.
- Maier, R. M. 2011. Towards a psycholinguistic model of translation processes: directionality in natural translation. Teoksessa M. J. Blasco Mayor & M. Amparo Jimenez Ivars. *Interpreting naturally: a tribute to Brian Harris*. Bern: Peter Lang, 67–102.
- Millán-Varela, C. 2003. 'Minor' needs or the ambiguous power of translation. Teoksessa G. Hogan-Brun & S. Wolff (toim.). *Minority languages in Europe. Frameworks, status, prospects*. Houndmills/New York: Palgrave MacMillan, 155–172.
- Moshnikov, I. 2016. Karjalankieliset verkkosivut virtuaalisena kielimaisemana. *Lähivördlusi - Lähivertailuja*, 26, 282–310.
- Olthuis, M. 2003. Uhanalaisen kielen elvytys: esimerkkinä inarinsaame. *Virittäjä*, 107 (4), 568–579. <https://journal.fi/virittaja/article/view/40298/9725>.
- PACTE 2003. Building a translation competence model. Teoksessa F. Alves (toim.) *Triangulating translation. Perspectives in process-oriented research*. Amsterdam: John Benjamins, 43–66.
- Paulasto, H., L. Kolehmainen, M. Kumpulainen, L. Meriläinen & H. Riionheimo 2014. Interferenssi – termi tutkimussuuntausten törmäyksessä. *Virittäjä*, 3, 408–434. <https://journal.fi/virittaja/article/view/9177/13841>
- PACTE 2005. Investigating translation competence: conceptual and methodological issues. *Meta*, 50 (2), 609–619.
- Pilke, N., L. Kolehmainen & E. Penttilä 2015. Luonnollinen kääntäminen, kielenvälitys vai ad hoc -tulkkaus? Terminologinen näkökulma käänntieteen reuna-alueille. *Virittäjä*, 119 (3), 318–341. <https://journal.fi/virittaja/article/view/52325/16490>.
- Pitkänen-Heikkilä, Kaarina 2013. Tietokirjojen suomentajat terminologian kehittäjinä ja vakiinnuttajina. Teoksessa O. Paloposki & H. K. Riikonen (toim.) *Suomennetun tietokirjallisuuden historia 1800-luvulta 2000-luvulle*. Helsinki: SKS, 66–82.
- Pym, A. 2008. On Toury's laws of how translators translate. Teoksessa A. Pym, M. Shlesinger &

- D. Simeoni. *Beyond descriptive translation studies. Investigations in homage to Gideon Toury*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 311–328.
- Raine, R. 2010. Minority, language and translation in Tibet. *mTm. minor Translating major–major Translating minor–minor Translating minor*, 2, 35–53. <http://www.mtmjournal.gr/src/mTm-Contents2.pdf>.
- Raine, R. 2011. Minority languages and translator training: what Tibetan programmes can tell us. *The Journal of Specialised Translation*, 16, 126–144. http://www.jostrans.org/issue16/art_raine.php.
- Sanastotyön käsikirja 1988. *Sanastotyön käsikirja. Soveltavan terminologian periaatteet ja työmenetelmät. SFS-käsikirja 50*. TSK 14. Helsinki: Suomen Standardisoimisliitto SFS ja Tekniikan Sanastokeskus.
- Sarhimaa, A. 2016. *Karelian in Finland. ELDIA case specific report*. Studies in European language diversity 27. Mainz: Johannes-Gutenberg-Universität. https://phaidra.univie.ac.at/detail_object/o:471733.
- Shih, C. Y. 2018. Translation commentary re-examined in the eyes of translator educators at British universities. *The Journal of Specialised Translation*, 30, 291–311. https://www.jostrans.org/issue30/art_shih.php.
- Tirkkonen-Condit, S. 2002. Translationese – a myth or an empirical fact? A study into the linguistic identifiability of translated language. *Target*, 14 (2), 207–220.
- Tirkkonen-Condit, S. 2005. The monitor model revisited: evidence from process research. *Meta: journal des traducteurs / Meta: Translators' Journal*, 50 (2), 405–414.
- Toury, G. 1985. Aspects of translating into minority languages from the point of view of translation studies. *Multilingua*, 4, 3–10.
- Toury, G. 1995. *Descriptive translation studies and beyond*. Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins.
- Tymoczko, M. 2006. Reconceptualizing translation theory: integrating non-western thought about translation. Teoksessa T. Hermans (toim.) *Translating Others*, 1. Manchester, UK/Kinderhook, USA: St. Jerome, 13–32.
- UNESCO Ad Hoc Expert Group on Endangered Languages 2003. *Language Vitality and Endangerment*. Document Submitted to the International Expert Meeting on UNESCO Programme Safeguarding of Endangered Languages, Paris, 10–12 March 2003. <http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/00120-EN.pdf>.
- Vehmas-Lehto, I. 2010. Termit kääntäjän näkökulmasta. Teoksessa N. Nissilä & N. Siponkoski (toim.). *Kieli ja tunteet. Käännösteoria, ammattikielien ja monikielisyys*. VAKKI-juhlasymposiumi XXX. Vaasa 12.–13.2.2010, Vaasan yliopiston käännösteorian, ammattikielten ja monikielisyiden tutkijaryhmän julkaisut, 37, 361–372. http://www.vakki.net/publications/2010/VAKKI2010_Vehmas-Lehto.pdf.